

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 81'367.633

Аліна Адаменко

(Херсон)

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПРИЙМЕННИКА

У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

У статті узагальнюються різноаспектні підходи мовознавців до проблеми лінгвістичного статусу прийменника.

Ключові слова: прийменник, концепція, службове слово, аналітична синтаксична морфема, слово-морфема.

The article summarizes the various approaches of linguists to the problem of the linguistic status of a preposition.

Key words: preposition, conception, functional word, analytic syntactic morpheme, word-morpheme.

У граматичній системі української мови прийменники мають неоднозначний статус. Незважаючи на значну кількість праць, що висвітлюють питання частиномовної приналежності прийменника, наявності або відсутності у нього лексичного значення, статусність прийменника залишається дискусійною проблемою в сучасних лінгвістичних студіях, що й зумовлює актуальність пропонуваної розвідки.

Мета нашої статті – узагальнити теоретичні погляди мовознавців та виокремити основні концепції у визначенні лінгвістичного статусу прийменників.

Уперше прийменник як частина мови згадується в античних працях. Так, ще Діонісій Фракійський у своїй фундаментальній роботі "Мистецтво граматики" зазначав: "Прийменник виступає частиною мови, яка стоїть перед усіма частинами мови і в складі слова, і в складі речення" [1, с. 134]. Проте античний грамастик, виділяючи прийменник як окрему частину мови, певною мірою ототожнював його з поняттям префікса.

В українському мовознавстві висвітлення перехідних явищ у системі службових частин мови зафіксовано вже у дослідженнях кінця XVI – середини XVII ст. – Граматика Л. Зизанія (1596 р.), М. Смотрицького (1619 р.), І. Ужевича (1643, 1645 рр.), де прийменники ототожнювалися насамперед з прислівниками, оскільки ті й ті кваліфікувалися як незмінні частини мови.

Згодом питання функціонування та розвитку прийменникових одиниць досліджували М. Ломоносов, О. Востоков, Ф. Буслаєв. У своїх працях лінгвісти намагалися простежити напрями поповнення прийменників як особливого класу слів та встановити специфіку їхньої семантики. Так, М. Ломоносов виділяв ряд прислівників, здатних вживатися як прийменники: *прежде времени, внутри дома, близ реки і останься внутри, не подходи близко* [11], а О. Востоков констатував, що в ролі прийменників можуть також використовуватися й утворені від прикметників середнього роду *прислівники относительно, касательно, сообразно, соответственно, соразмерно, діеприслівники, іменники в різних відмінках* [6]. У подальших заувагах учений принципово розмежовує статус прийменника при іменниках, займенниках, де вони вказують на відношення між предметами, і

при дієсловах, де вони виражають напрям, початок і кінець дії. Звідси, очевидно, і бере початок усвідомлення функціональної неадекватності прийменників і післяслівників. Цікавим у цьому плані постає твердження Ф.І. Буслаєва про можливість прийменників – первинних і вторинних – керувати відмінками іменників.

Серед дослідників ХХ століття особливо цінними є теоретичні напрацювання О. Потебні, А. Колодяжного, Є. Куриловича, О. Мельничука, І. Вихованця, З. Іваненко, М. Всеволодової, Г. Балабан тощо.

Проте серед усієї багатоманітності думок у сучасному мовознавстві ще не виробилося єдиного погляду на визначення, роль і місце прийменника в системі частин мови. Сьогодні виділяють три основні підходи у визначенні лінгвістичного статусу прийменників: традиційний, де прийменник тлумачиться як самостійна частина мови, морфемний, представники якого вважають прийменник особливого роду морфемою та підхід, що визнає прийменник самостійною частиною мови.

Найприйнятнішим у сучасному мовознавстві є тлумачення прийменника як службового слова з послабленим лексичним значенням. Основоположником цієї концепції є вітчизняний мовознавець А. Колодяжний. Лінгвіст називає прийменник службовим словом, що посідає проміжне місце між повнозначними словами і граматичними формантами й разом із формами непрямих відмінків виражає залежність іменника (або субстантивованого слова) від інших слів у реченні [8]. Цю думку підтримують у слов'янській граматиці такі мовознавці як: В. Бондаренко, А. Пашківський, І. Чередниченко, А. Мельничук, З. Іваненко та багато інших. Більше того, концепція подається у шкільних та вишівських підручниках з сучасної української мови. Наприклад, у "Граматиці української мови" за редакцією М. Плющ запропоновано таке визначення: "Прийменники — це клас службових незмінюваних слів, за допомогою яких виражається синтаксичний зв'язок іменника (або його еквівалента), залежного від інших слів у словосполученні і реченні" [12]. Подібні тлумачення подають й інші автори навчальної літератури із сучасної української літературної мови – А. Грищенко, О. Білодід, М. Жовтобрюх, О. Пономарів.

Нині погляди видатних мовознавців підтримує ряд молодих вчених, очолюваних професором А. Загнітком, який у 2007 році, разом із проблемною групою Донецького національного університету уклали "Словник українських прийменників. Сучасна українська мова".

Кардинально протилежною є концепція, що не набула значного поширення в мовознавстві, відповідно до якої прийменник визначається як самостійне слово. Прихильники цього підходу ототожнюють лексичне значення прийменника з лексичним значенням повнозначних слів. Так, І. Кучеренко наводить низку переконливих ознак, що підтверджують статус прийменника як самостійного слова: лексичне значення, перекладність, синонімія, багатозначність, антонімія тощо; стверджує, що прийменники є прислівниками узагальненого значення: основна роль прийменників полягає в тому, щоб формувати складений член речення (прийменник + іменник = прислівник). Прийменник виконує в складеному члені речення роль повнозначної зв'язки, яку можна назвати обставиною [10].

Отже, за І. Кучеренком, прийменник граматичними рисами аналогічний ознакам дієслівної зв'язки. Причому за такого підходу прийменники називають дієслівними суфіксами [Там само].

Зазначена концепція викликає чимало суперечок у сучасному мовознавстві. Так, частково з нею погоджуються такі дослідники як: Н. Колтакова, В. Малащенко, Т. Єфремова, проте для І.

Вихованця, А. Колодяжного, З. Іваненко, М. Всеволодової, М. Плющ, А. Загнітка та інших декларовані положення постають необґрунтованими.

Прихильники третього підходу визначають прийменник як особливого роду морфему. До такого розуміння прийменника наближалися у своїх поглядах лінгвісти О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, О. Пешковський, В. Богородицький, В. Виноградов та інші. Теоретично найбільш чітко й логічно концепцію морфемної природи прийменника обґрунтував Є. Курилович, який зазначав, що прийменник, будучи морфемою, є незалежним від означуваного іменника, через те, що між ними можна вставити інші самостійні члени синтаксичної групи [9].

Згідно з морфемною концепцією прийменник має лише граматичне значення і фактично абсолютно позбавлений лексичного, тому що він не відображає, а лише вказує на відношення та зв'язки між предметами та явищами матеріальної дійсності. Лексичне ж значення співвідноситься із семантикою відношень, які вони виражають. В. Виноградов на користь такого розуміння прийменника виділяє такі ознаки: 1) нездатність окремо номінативно вживатись; 2) неспроможність самостійно поширювати словосполучення; 3) неможливість паузи після цих слів у мовленні; 4) морфологічна або семантична нерозкладність більшості з них; 5) нездатність нести на собі смисловий наголос (за винятком тих випадків, коли відбувається протиставлення за контрастом); 6) відсутність самостійного наголосу більшої частини службових слів; 7) своєрідність граматичних значень, які розчиняють у собі лексичний зміст службових слів [3].

Проте на сучасному етапі розвитку української лінгвістики досить глибоким і ґрунтовним є аналіз прийменникової системи сучасної української мови в монографії І. Вихованця "Прийменниковий склад української мови". У своєму дослідженні учений поглибив, розбудував і систематизував підхід, запропонований Є. Куриловичем, О. Потебнею, О. Пешковським. У зазначеній розвідці автор аналізує кількісний і якісний склад похідних прийменників, наголошуючи на їх приналежності до аналітичних синтаксичних морфем.

У "Теоретичній морфології української мови" І. Вихованець і К. Городенська уточнюють статус прийменника, ураховуючи тісний зв'язок похідних одиниць із вихідними повнозначними словами. Автори тлумачать прийменник як окремий тип службових слів-морфем [5]. Таке тлумачення зумовлено тим, що первинні і вторинні прийменники неоднакові за виявом семантичного, синтаксичного і морфологічного критеріїв. Відтак І.Вихованець і К.Городенська подають таке визначення прийменників: "Прийменники – це окремий тип слів-морфем, який найтісніше пов'язаний із синтетичними релятивними морфемами й основне функціональне призначення якого полягає в переведенні субстантива із синтаксичної субстантивної позиції в позицію прислівника" [5, с. 329-330].

Як бачимо, аналіз фундаментальних праць українських, російських та інших мовознавців ХІХ–ХХІ століття виявив низку розбіжностей у з'ясуванні частиномовної приналежності прийменника, наявності або відсутності у нього лексичного та семантичного значень тощо.

Ми стисло окреслили порівняно невелике коло питань, пов'язаних із вивченням сучасного українського прийменника. Прийменникова система охоплює значну кількість одиниць, характеризується певним набором лексико-граматичних ознак (що дає їй право бути повноправною частиною мови) і є важливим пластом словникового багатства української мови. Прийменники української мови постійно розвиваються, їхнє кількісне співвідношення, семантичне навантаження весь час змінюється, а отже, перспективи дослідження прийменників невичерпні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля / Под ред. О.М.Фрейденберга. – М., 1996. – 345 с.
2. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г. С. Балабан; НАН України, Ін-т української мови. – К., 2007. – 283 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 639 с.
4. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
6. Востоков А.Х. Русская грамматика Александра Востокова: по начертанию его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://books.google.ru/books>. – Заголовок с экрана.
7. Загнітко А. П. Синтагматика прийменників зі значенням мети / А. П. Загнітко, Н. Г. Загнітко // Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів: [монографія] / [А. П. Загнітко, К. М. Виногорова, І. Г. Данилюк та ін.]; Дон. нац. ун-т. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. – С. 66-84.
8. Колодяжний А. С. Прийменник: [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1980. – 165 с.
9. Курилович Є. Проблема классификации падежей / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: сб. ст. – М.: Изд во иностр. лит-ры, 1992. – С. 175-203.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / І. К. Кучеренко. – Видання друге, уточнене й доповн. – Вінниця: "Поділля – 2000", 2003. – 464 с.
11. Ломоносов М. В. Российская грамматика Михаила Ломоносова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ushinskiy.ru/jsrui/handle/123456789/94>. – Заголовок с экрана.
12. Плющ М. Я. Граматика української мови: Морфеміка.Словотвір. Морфологія: Підручник. — Ч. 1. – К.: Вища шк., 2005. — 286 с.